

Зоран ШОШКИЋ*

НИКОЛА I ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ И ПОЧЕЦИ ОРГАНИЗОВАНОГ ПОЗОРИШНОГ ЖИВОТА У ЦРНОЈ ГОРИ

Државници и духовници из династије Петровић Његош својим дјелима обиљежили су историјске епохе, слободарска и цивилизацијска стремљења црногорског народа.

По успјесима у развоју културе и просвјете, као и стварању повољнијих услова за општедуховни напредак државе, међу владарима из династије Петровић, посебно мјесто припада књазу и краљу Николи I, који је од 1860. до 1918. године управљао Црном Гором.

У овом временском периоду, упоредо са остваривањем историјских тежњи Црногораца за међународним признањем своје државе, модернизацијом управе, војске, судства и прогресивним кретањем у економској сфери, на културно-просвјетном плану утемељене су институције које постају центри за чување духовне баштине и презентацију стваралачких домета. То је и вријеме када се Црна Гора активније укључила у међународну културну сарадњу, размјењујући идеје и искуства са развијенијим европским културама.

Просвијећени господар Никола I Петровић покретао је и финансирао иницијативе које су доприносиле стварању институционалног културно-просвјетног система и утицале на развој умјетности. Такође је својим обимним књижевним и драмским опусом битно допринио црногорској књижевној и позоришној култури.

У напорима књаза Николе да земљу културно и просвјетно уздигне, од изузетног значаја је оснивање првих црногорских виших школа – *Богословије* и *Ђевојачког инстџијуша* на Цетињу 1869. године, као и Цетињске читаонице 4. фебруара 1868. године.

Ова (последња) прва институција у слободном дијелу Црне Горе окупљала је представнике црногорске војно-интелектуалне елите, учене из

* Магистар театрологије, помоћник министра за културу Црне Горе, Подгорица.

вањце и представљала креативно језгро за интензивнији стваралачки рад. Међу члановима-оснивачима био је и књаз Никола који је ову установу финансијски помагао.

У Читаоници се активност најприје одвијала у секцијама за народни живот, новине и часописе, попуњавање библиотеке и позоришта, а затим је као стожер укупног културног развоја својим дјеловањем пресудно утицала на оснивање институција од националног значаја: музеја, државне јавне библиотеке, архива и Књажевског (Краљевског) црногорског народног позоришта, смјештених у *Зетском дому* – првом здању културе у Црној Гори, подигнутог на Цетињу 1888. године.

До међународног признања и територијалног проширења државе, одлукама Берлинског конгреса 1878. године, позоришна активност Читаонице се одвијала у редукованом виду, углавном због недостатка просторних услова. Упркос томе, чланови позоришне секције *Цетиньске читаонице* у више наврата рецитију драмске дијалогe, а у ужем саставу, јануара 1873. године, глуме поједине сцене из *Шарана* Јована Јовановића Змаја. Организују и гостовања пјевачких друштава које изводе музичко-сценске програме.¹

Уз помоћ Читаонице и Двора 17. октобра 1870. године на Цетињу гостује которско пјевачко друштво *Јединство* и изводи краћи музички програм. Том приликом чланови овог друштва отпјевали су пјесму Јована Сундечића *Убавој нам Црној Гори с њоноситим брдима* коју је књаз Никола исте ноћи прогласио званичном државном химном. Чланови *Јединства*, потпомогнути члановима которске *Славјанске читаонице*, поново гостују на Цетињу септембра 1871. године и изводе оперету *Наше народно ускрснуће* коју је компоновао Антон Шулиц по либрету Риста Милића. Овај наступ у организацији *Цетиньске читаонице* приређен је у част крштења престолонаследника књажевића Данила.²

Школован у Француској, а васпитаван на традицији књижевне баштине својих претходника из династије Петровић, књаз Никола је био свјестан значаја позоришне културе и утицаја живе ријечи изговорене пред публиком. Зато у оквиру свог књижевног рада и започиње драмско стваралаштво писањем трагедије *Вукашин* 1865. године. Уломак драме, приказ други, чин трећи, објављен је 1866. године у црногорском годишњаку *Орлић* који је урђивао књажев секретар и пјесник Јован Сундечић. Сљедеће 1867. године исти дјелови из Вукашина објављени су у загребачком *Драгољубу* (бр. 25. стр. 385-388) и новосадској *Мајици* (бр. 17. стр. 422-424 и бр. 18. стр.

¹ Слободан Вуковић, *Када њочиње њозоришна дјелатност у Црној Гори*, Побједа 1. март, 1970, 9.

² Др Нико С. Мартиновић, *Цетиньске стогодишњице*, Побједа, 30. јануар, 1971, 9.

447-450). Необјављене дјелове свог првог драмског рада, односно два акта из *Вукашина*, књаз Никола је спалио.³

У годинама које су услиједиле књаз је наставио са писањем драмских дјела, која су му донијела популарност и у међународним оквирима, нарочито након објављивања историјског комада *Балканска царица*, чијим извођењем је и отпочео организован позоришни живот у Црној Гори.

До почетка континуираног позоришног живота у Црној Гори 1884. године, театролози и истраживачи културне историје биљеже неколико сценских извједби и претпоставки за могућа представљања драмских дјела, као и активности владара из династије Петровић на популарисању позоришног стваралаштва.

Претпоставља се да су на дворима Балшића и Црнојевића постојали забављачи и да су у вријеме њихове владавине у Зети гостовали путујући жонглери, пеливани, минезингери и други артисти.

Такође се претпоставља, да су територију под турском влашћу прокрстарили бројни забављачи источњачког типа и да је на том простору представе изводило типизирано позориште сијенки *Карађоз*.⁴

У *Цетињском штебнику* из 1837. године постоји податак о могућој позоришној активности међу свештеницима, јер се предвиђају казне ако се „машкарају као у земљама латинским”.⁵

Своје импресије о позоришним представама које су гледали у иностранству, позоришним здањима, публици и драмским ликовима виђеним на сцени, владари и виђенији Црногорци преносили су својим сународницима у двору током дуготрајних ноћних сједника на којима се расправљало и о важним државним питањима.

Познато је да је владика Његош посјећивао позоришта на својим путовањима. О томе свједоче новински записи, архивски документи и стихови у пјесми *Три дана у Триесту у мјесецу јануарију 1844.* које је посветио балетини Флори Фабри-Бретин посматрајући њен наступ у оперско-балетској представи *Роберт њаво* у театру *Армонија*.⁶ Претпоставља се да је Петар II Петровић Његош посјетио Которско позориште – прво позоришно здање у данашњим границама Црне Горе, које је основано 1808. године, најприје за потребе француских окупационих власти. У овом граду богате позоришне културе и дуге традиције религиозних и свјетовних театарских приказања, из писма Едварда Гријеа, тадашњег члана Комисије за разграничење, упу-

³ Никола I Петровић Његош, *Драме и драмски фразменџи*, пруредио Ратко Ђуровић, Обод, Цетиње, 1990, 469.

⁴ *Црна Гора и Црногорци сејарџи из друђе и штебе књиже друђе издања Енциклопедије Југославије*, IX Позориште, ДОБ, Подгорица, 1999, 215.

⁵ *Црна Гора*, Зборник, Дани црногорске културе, Титоград, 1981, 16.

⁶ Весна Килибарда, *Његош и Трсџи*, ЦИД, Подгорица, 2000, 12, 19.

ћеног далматинском гувернеру у Задру 30. октобра 1840. године, налазимо свједочење да је Његош дан раније присуствовао једној мађионичарској представи. Тада је владика, како у документима стоји, „желио својим Црногорцима да покаже вјештине илузионизма, који су се ту нашли”. Том приликом наградио је извођаче са 10 франака.⁷

Вук Поповић у писму Вуку Караџићу, наводи да је Његошев насљедник књаз Данило Петровић 21. децембра 1851. године био у Которском позоришту и о томе записао: „Преноћи овдје, па сјутри дан оде горје. Сиромасима и у Театру показа се благородно. Мала га је печица, али има соли у глави, и зна се носити господски”.⁸

Поповић у даљој преписци са Караџићем у неколико наврата поново помиње посјете књазу Данила Которском позоришту. У писму 17. фебруара 1854. године каже: „У Котору је стаја седам пунијех дана и сваку је вечер ишао у Театар и за улазак по пет цекинах давао”.⁹

О преношењу позоришних импресија владара и виђенијих Црногораца сународницима на Цетињу, писао је *Горском вијенцу* Петар II Петровић Његош, у поглављу када војвода Драшко прича о представи коју је гледао у Млещима.¹⁰

На основу једне подјеле улога *Горског вијенца* коју је владика исписао својом руком, историчар Душан Вуксана тврди да је овај спјев изведен у Биљарди, око огња, као читалачка проба. Ако се то заиста десило, поједини главари су, на основу поменуте подјеле, глумили више улога, а Његош тумачио војводу Драшка и кнеза Рогана.

Постоје подаци да се *Горски вијенац*, за живота Његошевог припремао у Рисну, а заједно са *Шћейаном малим* и приказао у Будви.

У Рисну су представу *Горског вијенца* припремали чланови Рисанског дилетантског друштва којег је 1850. године основао Вук Врчевић. Под изговором „пријатељске разоноде неких сродника и пријатеља”, због забране аустријских власти да се у Боки играју представе на народном језику, чланови Друштва најприје изводе *Горски вијенац* у једној приватној кући, као читалачку пробу, а затим траже од задарског гувернера да ово дјело у Рисну и јавно прикажу. Међутим, како је из Задра стигао неповољан одговор, цијела активност рисанских позоришних дилетаната свела се на приказивање поменуте читалачке пробе.

У једном допису из Задра у службеном Прилогу к народном листу, бр. 7 из 1862. године који говори о представама које су приказиване у примор-

⁷ Дарко Антовић, *Которско позориште у XIX вијеку*, ЦИД и Црногорско народно позориште, Подгорица, 1998, 159.

⁸ Вук Поповић, *Писма Вуку Караџићу*, ЦИД, Подгорица, 1999, 127.

⁹ Вук Поповић, *наведено дјело*, 226.

¹⁰ Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, Обод, Цетиње, 1997, 238-239.

ским градовима, тврди се да су *Горски вијенац* и *Шћејан Мали* одиграни у Будви. У тексту се између осталог каже: „...а владика црногорски, миле успомене, још је жив био када се приказивао у Будви његов Горски вијенац и његов Стиепан Мали”.¹¹

Од осталих могућих театарских изведби које су обиљежиле историју позоришта у Црној Гори до почетка његовог организованог дјеловања 1884. године, претопставља се да су на Цетињу домаћи позоришни аматери 1864. године испред Биљарде одиграли једночинку *Кай ојрова* непознатог аутора.¹² Такође се претпоставља да су на Цетињу сљедеће године, боравили „добровољни казалиштарци” из Котора, предвођени Марином Стијепаћем.¹³

Стремљења књаза Николе и цјелокупне црногорске интелигенције да земљу културно уздигну, добијају размах након одлука Берлинског конгреса 1878. године. Тада се стварају и повољнији друштвено-економски услови за просперитет на културно-просвјетном плану. Одлукама Конгреса, Црна Гора је постала дио међународне заједнице независних држава и територијално удвостручена. Градови Подгорица, Никшић, Бар, Улцињ, Колашин, Спуж и Жабљак постали су саставни дио Црне Горе, а добијањем плодних подручја у Зети, Бјелопавлићима и око Никшића, као и дијела Јадранске обале, омогућен је интензивнији развој на плану трговине, пољопривреде, занатства, поморства, урбанизације. Посебно значајан подстрек за унапређење просвјете и културе представља долазак већег броја афирмисаних научника, истраживача и умјетника из јужнословенских земаља тзв. извањца, који зналачки доприносе реформи државне управе, правосудног, школског и културног система. Од 1878. године до Првог свјетског рата Црна Гора престаје да личи на војнички логор и постаје привлачнија дестинација за боравак чланова европских владарских кућа, страних делегација, научника, истраживача, умјетника и туриста.

По угледу на *Цетињску читаоницу* у новоослобођеним градовима формирају се сличне институције које постају зборишта културног живота. Године 1881. оснивају се читаонице у Подгорици, Бару и Никшићу. Окупљају интелектуалне кругове и поспјешују културне активности. Никшићку читаоницу основала су 46 грађана, априла 1881. године. Три године касније њени чланови формирају позоришно друштво, а 1898. године и пјевачко друштво *Захумље*. Издају књиге и листове *Невеситље* (1893) и *Оногошћ* (1899). Подгоричка читаоница је залагањем војводе Марка Миљанова и у почетку

¹¹ Ратко Ђуровић, *Његош у медијима*, I Позориште, *Енциклопедија Његош*, ЦИД и Фондација Његош, Подгорица, 1999, 965.

¹² Ратко Ђуровић, *О необјављеној драми Комедија уочи Госје*, Гласник одјељења умјетности, ЦАНУ, књ. 8, Титоград, 1988, 206.

¹³ Јагош Јовановић, *Развијак њозоршине умјетносћии у Црној Гори*, Стварање, 7-8, 1954, 418.

је окупљала 24 редовна и 4 почасна члана, док Барску читаоницу формира 64 оснивача.¹⁴

До почетка Првог свјетског рата читаонице су основане у свим већим мјестима државе.

Друштвене околности у Црној Гори 80-тих година XIX вијека, одговарале су стварању организованог позоришног живота. Иницијативу за отпочињање сценске умјетности у њеном пуном смислу и значењу, покренуо је књаз Никола I Петровић Његош, писањем свог историјског драмског дјела *Балканска царица*.

Из преписке Јована Јовановића Змаја с Антонијем Хацићем, уредником новосадског листа *Позоришће* и угледним позориштанцем, сазнајемо да је октобра 1882. године, враћајући се из Русије, књаз Никола у Бечу замолио Змаја да му обезбиједи позоришну дружину која би *Балканску царицу*, изводила по Црној Гори.

„Књаз ме замолио”, пише Змај, „да му једну љубав учиним. Да му набавим једно позоришно друштво које би преко зиме давало представе на Цетињу, у Котору, па можда још где у Црној Гори. Цел је тим представама дати народу племените забаве и уживања. Но ја мислим да би хтео пре него што пусти у штампу Балканску царицу да је види како се на позорници приказује-па према томе, можда још једном дотерује”.

У првом писму Хацићу 4. октобра 1882. године Змај, између осталог пише и следеће: „Ја такво друштво које би ауктора *Балканске царице* могло задовољити не знам осим наше дружине Народног позоришта (које кнез није нарочито поменуо) и Београдског народног позоришта (о коме у данашњим приликама мислим да не може бити говора)”.¹⁵

Из даље преписке Змаја и Хацића сазнајемо да је „кнез желео позоришну дружину, не као што сам ти писао преко целе зиме већ на 15-16 представа. Он би дао путни трошак и гаранцију од дефицита, а јамачно и преко тога нешто”.

Змајево посредовање за извођење *Балканске царице* није уродило плодом. Антоније Хацић није одговарао на писма. „Твојој историјској тачности покисло је перје”, критиковао га је Змај.¹⁶

У међувремену, књаз Никола је у току писања *Балканске царице*, на дугим ноћним сједницима у двору, одабраним члановима *Цетињске читаонице*, извањцима и главарима рецитовао стихове из своје драме, које су затим заједно оцјењивали. На тај начин је домаћу јавност хтио да анимира и припреми за извођење свог комада који је требао да представља круну ње-

¹⁴ Др Ђоко Д. Пејовић, *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*, Обод, Цетиње, 1971.

¹⁵ *Прејиска Јована Јовановића Змаја* књ. 1, Матица српска, Нови Сад, 1957, 354.

¹⁶ *Наведено дјело*, 366.

гових књижевних домета и означи почетак организованог позоришта у Црној Гори.

Када се писање драме ближило крају, књаз је у својој дворској пјесничко-драматуршкој радионици формирао „књажевски пјеснички савјет” који му је у раду на тексту помогао више од ширег круга слушалаца. Савјет су чинили управник Цетињске гимназије Јован Павловић, књижевник Симо Матавуљ и књажеви ађутанти Блажо Петровић, Петар Врбица и Јован Поповић-Липовац. Чланови Савјета су расправљали о појединим стиховима драме, а књаз Никола је њихове сугестије на лицу мјеста коментарисао, усвајао и на основу њих вршио исправке у тексту. Да би пак био сигуран у исправност одређених преправки, књаз је као одабрану публику задржао шири круг слушалаца, само што нико од њих није имао права да износи примједбе.¹⁷

О писању и извођењу *Балканске царице* интересантна су свједочења Сима Матавуља који у својим *Биљешкама једног њисца* између осталог каже: „Шире коло слушалаца бјеше пробрано, а у најшире једнога вечера имадоше присуства и перјаници и готово сви писмени Цетињани, само што у њему нико немађаше „савјетујућег гласа”, ни права на примједбе или какве предлоге. Књаз је читао и устављао се докле би минула граја одобравања, па би читао даље и све тако наизмјенце”.¹⁸

На предлог ађутанта Липовца децембра 1883. године, у двору су одглумљене поједине сцене из *Балканске царице* – као читалачка проба.

У присуству књаза, Липовац је тумачио лик војводе Станка Црнојевића, а управник вароши Цетиња Томаш Вукотић-лик кнеза Деана, зетског властелина.

Књаз Никола у почетку није размишљао да од црногорских позоришних аматера формира трупу која би припремила *Балканску царицу* за премијерно извођење. „Сачекајмо до љета, дако наиђе каква скитачка позоришна дружина”, говорио је окупљеним главарима, међутим, ипак је усвојена идеја да се од присутних главара и извањаца формира прва позоришна дружина у Црној Гори названа *Добровољно дилеџантско друштво Цетињске читавице*. Пресудиле су ријечи Томаша Вукотића да путујући глумци, потенцијални тумачи књажеве драме „не умију говорит по нашки, овако чисто црногорски, као што је то написано... Не би им сваку трећу разумио, нагрдили би ти господару твоје лијепе стихове”.

Уз формирање *Добровољног дилеџантског друштва Цетињске читавице*, са задатком да организују извођење *Балканске царице*, књаз је одлучио да на Цетињу подигне прво здање за потребе сценских програма, заштиту и презентацију музејских предмета, књиге и архивске грађе. По

¹⁷ Симо Матавуљ, *Биљешке једног њисца*, СКЗ, Београд, 1939, 205.

¹⁸ Симо Матавуљ, н. дј., 205.

тврђењу Матавуља, уз обећање да ће на „прољеће подићи велику зграду у којој ће бити позориште, музеј и Цетињска читаоница”, књаз је рекао: „у сусједству једнако говоре да овијех пошљедњих година у моју државу није ништа урађено за културни напредак, премда има доказа много колико је учињено. Наумио сам дати један доказ више! Господине предсједниче (упућено Јовану Павловићу) одмах сјутра поручите једну добру штампарију, коју поклањам друштву читаонице. У ту ће се штампарију штампати један књижевни лист, у који ћу и ја колико будем могао судјеловати... Ја сам вазда вјерова да је перо силније него мач”.¹⁹

Припреме за прву представу *Балканске царице*, вршене су на Цетињу, у недовршеној кући војводе Маша Врбице. Јован Павловић је режирао, а књаз Никола финансирао премијеру. Глумачку трупу су чинили: Јован Поповић-Липовац (Станко Црнојевић), Томаш Вукотић (кнез Деан), Јован Павловић (кнез Перун), књажев рођак Марко Петровић (Иво), Симо Матавуљ (Угљеша) и ученице Дјевојачког института Софија и Марија Поповић (као Даница и Марта). Заштиту првим „глумцима” односно највиђенијим људима Цетиња тога доба, пружали су десечари. Спречавали су радознали свијет да за вријеме проба продре у кућу војводе Врбице.

Занос у раду на представи, пренио се међу грађанство. Напамет су учени књажеви стихови, а „учевне работе узеше мах над војничким, да скочи цијена перу”.

Пред премијеру „двор даде у наруч фотеле, ћилимове и господске столице за украс, из гостионица и бољих кућа узесмо столице, с муком понамјештасмо пећи и повјешасмо петролејске лампе по пространој непреграђеној згради”, свједочи Матавуљ.²⁰

Прва јавна представа *Балканске царице* одржана је 2. јануара 1884. године на Цетињу, у поменутој кући Маша Врбице.

Представа је отпочела књажевим ударцем сабље о под. У току извођења „одушевљење све већма обузимаше гледаоце, фикција све већма постајаше збиља, напетост дође до вршка”. По писању Матавуља и *Гласа Црногорца*, представа је одржана у присуству око 200 гледалаца, међу којима су поред чланова владарског дома Петровића, били дипломате, државни чиновници, грађани Цетиња и других црногорских градова. Најбољи утисак од протагониста оставили су Јован Поповић-Липовац и Томаш Вукотић, а најблеђи ученице Дјевојачког института у својим ролама Данице и Марте.²¹

Представа *Балканске царице* која је премијерно приказана 2. јануара 1884. године, темељила се на првој редукованој верзији текста комада. У

¹⁹ Симо Матавуљ, н. дј., 210.

²⁰ Симо Матавуљ, н. дј., 211.

²¹ Симо Матавуљ, н. дј., 213.

току 1884. године, књаз је свој драмски комад проширио и дефинитивно уобличио и три чина.

Након премијере, *Балканска царица* је најприје репризно приказана 3. јануара 1884. године. том приликом су наплаћиване улазнице, а приход од њихове продаје је намјењен потребама *Цетињске четињанице*.

По трећи пут представа је приказана на Цетињу 10. јануара 1884. године. То је уједно било и посљедње извођење овог комада у кући војводе Врбице.

Поред *Балканске царице* у току 1884. године, чланови *Добровољног дилетантског друштва* приказали су цетињској публици *Максима Црнојевића* Лазе Костића 14. јануара, а првих дана марта комедије *Пола вина њола воде* Косте Трифковића и *Шаран* Јована Јовановића Змаја. Улогу Максима Црнојевића тумачио је Блажо Петровић, књажев блиски рођак, који се за њу понудио након премијере *Балканске царице*, у Хотелу Локанда, гдје је и склопљен план да се на сцену постави ово изузетно драмско дјело.²²

Састав трупе *Добровољног дилетантског друштва Цетињске четињанице* које је приказивало *Балканску царицу* 1884. године непрестано се мијењао. Уочи Никољдана, након књажеве прераде комада коме је дописао два чина, у представи наступају и Мила Павловић-супруга Јована Павловића (Даница) Шпиро Огњеновић, државни чиновник и један од првих композитора у Црној Гори (Ђорђе), војвода Машо Врбица (гуслар), а Симу Матавуљу је додијељен Ибрахим-ага.²³

У саставу реформисане трупе која је представу извела у двору био је и познати српски писац Лаза Костић. Играо је епизодну улогу војводе Лала. О свом ангажману у представи Костић је у новосадском листу *Позоришће* 1895. године, објавио текст сљедеће садржине: „Књаз је платио за то близу 500 фијорина, а могао сам према његовој понуди наручити још и најљепше токе, што би могло стајати опет 500 фијорина. Но узмимо само оно што сам заиста примио, а не да ми је понуђено, па ћете видети да сам највећма најплаћенији глумац у свету. Војвода Лале говори свега осам кратких стихова, отприлике 30 речи. Подели 500 са 30, долази на реч преко 16 фијорина. Узми на сваку реч једно на друго 5 слова, имаш преко 3 фијорина на свако слово; а кад помислиш да ми је понуђено два пута толико, т. ј. 6 фијорина на слово излази да је поклон књаза Николе био највећи хонорар што је и кад и ком био понуђен. То се зове књажевски платити”. Интересантно је напоменути да је поред овакво богатог хонорара, књаз Костићу поклатио и украшено црногорско одијело, које је писац након одласка из Црне Горе поклатио *Српском народном позоришћу* у Новом Саду.²⁴

²² *Црногорка* бр. 10, Цетиње, 8. март 1884.

²³ Симо Матавуљ, н. дј., 137.

²⁴ *Позоришће* бр. 54, Нови Сад, 27. јануар 1895.

Такође, занимљив је и податак да је књаз Никола због успјеле улоге Данице, Мили Павловић, супруги Јована Павловића, министра просвјете и редитеља *Балканске царице*, поклонио кључеве града Жабљака.

Популарност књажевог драмског дјела и његово извођење на Цетињу допринијело је да се и у осталим већим црногорским градовима организују добровољне позоришне дилетантске трупе које започињу са позоришним радом. На тај начин почетак континуиране позоришне дјелатности добио је шире размјере и дјеловао у оквиру цјелокупног црногорског културног простора.

Чланови позоришног друштва у Никшићу, већ 16. фебруара 1884. године изводе представу-*Слободарка* Манојла Ђорђевића-Призренца, као прву у низу будућих сценских поставки. По наводима *Гласа Црногорца* посебан проблем приликом припреме представе представљала је изградња позорнице. Сцену за премијерно извођење комада који је означио почетак организованог позоришног живота у граду под Требјесом, подигли су сами чланови Друштва, а јеромонах Жупског манастира Јосип Катурић „за врло малу цијену опитурао је колтриме и кулисе”. Прије почетка представе Бекица Шобајић, члан управе *Друштва никшићке читаонице* поздравио је публику и указао на значај приказивања прве представе. Након премијере, комад *Слободарка* је репризиран, поново пред пуним гледалиштем. Том приликом остварен је значајан комерцијални ефекат, јер је „преко расхода остало 100 форинти”. Даље приказивање *Слободарке* омили су покладни празници.²⁵

У жељи да *Балканску царицу* прикаже што ширем кругу гледалаца, књаз Никола је одлучио да се ова драма крајем 1884. године одигра и у Подгорици.

О гостовању ансамбла *Цетињске читаонице* у Подгорици, условима под којима су представе извођене, о боравку књаза, чланова владарске куће и страних званичника који су присуствовали овом позоришном чину, писао је Јован Сундечић, најприје у листу *Вијенац*, а затим и у новосадском *Позоришћу*. „Готово је по свој Европи, свједочио је између осталог Сундечић, читалачком је свијету из новина познато, да је књаз Никола довршио своју нову драму „Балканска царица”... Чиновни „Балканске царице” догађају се у граду Жабљаку и у питомој Зети. Зато је књаз пјесник зажелио да се цјелокупна његова драма први пут одигра у срцу саме Зете, пред његовим истим очима, а то је честита задаћа у део пала драматичном друштву добровољаца цетињске читаонице. На неколико дана пре, но што је књаз у Подгорицу дошао друштво је већ било и у пространој школској дворани приредило приличну позорницу, дворану прекрасно искитило и спремало се, да своје тешко подузеће што уметније и вештије оврши”.

²⁵ Зоран Шошкић и Срђан Вукадиновић, *Почетак организованог позоришног живота у Црној Гори* (фељтон), IV Публика без преседана, Побједа, 11. април 2000, 18.

Из Сундечићевог текста сазнајемо да је премијера представе у Подгорици одржана уочи Нове 1885. године, а репризе 1. и 3. јануара.

На премијери прве позоришне представе у Подгорици присуствовали су угледне званице, међу којима, књаз Никола и књагиња Милена, књажевићи и књагиње, руски резидент, турски комесар Дагеш-ефендија и представници црногорске војне и интелектуалне елите. У школској дворани, за званице је изграђена посебна ложа, док је остала публика представу гледала из партера. „Све је заодевено као цвет светлом и богатом народном одећом, па ђердани блистају на одивама као и токе на јуначким грудима. Таквог призора не можете но само у Црној Гори видети”, писао је Сундечић.²⁶

Симо Матавуљ у *Биљешкама једног њисца* наводи да је *Балканска царица* у Подгорици одржана пред гледаоцима „какве је тешко и замислити заједно, а камоли сакупити, од којих неписмена већина и не видјеше позориште, а међу мањином бјеше културно префињених и размаженијех, такви ма би тешко угодила и париска глумишта”.²⁷

Треће извођење књажеве драме у Подгорици 3. јануара 1885. године допуњено је прологом Јована Сундечића и поговором у стиховима Лазе Костића, у тумачењу Миле Павловић.

Након подгоричких представа *Балканске царице* Павле Аполонович Ровински, познати руски научник, етнолог и истраживач црногорске историје и народне културе у новосадском *Јавору* записао је: „До сада се није десило да се владар једног у еминентном смислу ратничког народа...пошто оружје почину и пошто се мир у његову државу врати, међу свима дјеловима културе, баш свом душом преда драмској поезији”.²⁸

Извођења *Балканске царице* у Подгорици, које је финансирао књаз Никола, подстакле су рад домаћих аматера.

У наредним годинама позоришно стваралаштво у Подгорици, поред чланова *Добровољног њозоришног друштва Народне читаонице* настављају Пјевачко друштво *Бранко* и *Прво дилетантско њозоришно друштво* које је појачано цетињским глумцима у новембру 1913. године извело чак и Шекспировог *Млејачког њирџовца*.²⁹

Упоредо са организовањем позоришне дјелатности у дјело је спровођено и обећање књаза Николе да ће на Цетињу подићи прво здање културе у Црној Гори које би служило за потребе Читаонице, позоришта, као и чувања, заштите и презентације музејских предмета, књиге и архивске грађе.

На састанку чланова *Цетињске читаонице* 23. фебруара 1884. године одлучено је да се будућа зграда назове *Зетски дом*, да јој се што прије по-

²⁶ *Позоришће* бр. 22, Нови Сад, 1886, 85.

²⁷ Симо Матавуљ, н. дј., 242.

²⁸ Симо Матавуљ, н. дј., 248.

²⁹ *Црна Гора и Црногорци*, 216.

ложе темељи и буде посвећена 400-годишњици пресељења пријестонице Црнојевића са Обода на Цетиње.

Чланови Одбора за подизање *Зетског дома* 1. марта исте године издали су проглас сљедеће садржине: „Помозите сада да се под Ловћеном подигне Зетски дом, који ће бити колијевка просвјете у Црној Гори. Што урадите овијем, себи ћете урадити, својој отаџбини, својој дјечи и потомству, цијелом Српству, цијелом Словенству и Човјечанству. Са овог дјела засјаће образ исто онако као што вам сја са ваших дјела на бојном пољу. Притеците, да припалите луч просвјете, која ће да се ужди у Зетском дому, да јасном свјетлошћу расвијетли Црну Гору, да благом топлотом својом разгрије и узнесе срца свих нас”.³⁰

На Цетињу су 1. маја 1884. године положени темељи *Зетског дома*. О свечаности отварања будућег средишта црногорских културних прегнућа *Српски лист* из Задра биљежи: „Ископан је темељ и први каме стављен. Дошли су ђаци свију школа и многи народ. У 10 сати долази књаз и књажевски дом, сви достојанственици. Пред књазом ступа млади књаз Мирко, покровитељ Зетског дома. Покровитељ за вријеме освећења држи камен, полаже га потом на одређено мјесто и просипље шаку новаца. На крају свечаности г. Јован Поповић Липовац држи згодну бесједу”.³¹

О овом изузетном догађају за црногорску културу извјештавала су, поред *Српског листа* из Задра и многа друга новинска гласила из јужнословенских земаља. Званични *Глас Црногорца* о почетку изградње *Зетског дома* донио је опширан чланак у коме се између осталог каже: „И дође свечани дан да се оствари и у дјело приведе оно што су многи међу нама само као топлу жељу и пусто надање у душама и срцима својим носили. Подизање Зетског дома, тог храма просвјете и културе у којем би смјештено било све што данас може послужити просвјетном напретку Црне Горе, учинило је знатан корак напријед”.³²

Књаз Никола је помно пратио и помагао изградњу *Зетског дома*. Пројектовање здања повјерио је свом личном пријатељу инж. Јосипу Сладе Шиловићу из Трогира.³³

Зетски дом је представљао феномен у изградњи сличних институција у свијету, јер његову градњу није помагала само држава, књаз и грађани својим новчаним прилозима, већ и многи дародавци из иностранства који су са симпатијама гледали на културни напредак Црне Горе. Др Перо Шоћ је

³⁰ Др Нико С. Мартиновић, *Позориште Зетски дом на Цетињу*, Зборник I, Музеј позоришне уметности, Београд, 1962, 265.

³¹ *Зетски дом*, Српски лист бр. 20, Задар 15(27) мај 1884, 2.

³² *Глас Црногорца* бр. 11, Цетиње 11. март 1884.

³³ Др Душан Мартиновић, *Порјетак књ. I, ЦНБ Ђурђе Црнојевић*, Цетиње, 1983, 119.

у заоставштини професора Цетињске гимназије Јова Љепаве пронашао „дневник” прилога који су примани у корист изградње *Зетског дома*.

Сакупљање средстава за подизање овог првог црногорског културног центра добио је димензије општенародног покрета. У свим већим црногорским мјестима формиран су одбори за сакупљање прилога у корист *Зетског дома*, а имућнији грађани су и мимо одбора, за ову намјену, уплаћивали новчана средства. Значајан удио у финансирању грађевинских радова чинили су и прилози појединаца и институција из Скадра, Русије, Пољске, Трста, Америке, Вијодине, Србије, Далмације, Хрватске, Боке, Босне, Херцеговине, Словеније и других крајева.

Књаз Никола који је иницирао подизање *Зетског дома*-првог здања културе у Црној Гори, два пута је помагао његову изградњу прилозима од 1000 фијорина.³⁴

Отварањем *Зетског дома* на Цетињу 5. децембра 1888. године представом *Балканска царица* књаза Николе, коју су извели чланови *Цетињске читавице*, отпочело је ново поглавље у развоју црногорске позоришне културе.³⁵

Овим чином, позоришна умјетност у Црној Гори добила је своју прву праву матичну сцену која је омогућавала стварање домаћег умјетничког кадра, драматургије, позоришне критике и пружала услове за динамичну размјену театарских искустава унапређивање културно-просвјетног нивоа становништва и обезбјеђивање државне потпоре за дјелатност театра.

Зетски дом је представљао симбол тежњи за културним напретком Црне Горе. Његов рад означио је и почетак интензивније комуникације Црне Горе са осталим европским културама.

До Првог свјетског рата у њему су организоване: представе домаћих позоришних аматера (Друштво *Горски вијенац*, *Занатлијско њевачко и шамбурашко друштво*, *Цетињско радничко друштво*) и путујућих трупа, концерти страних извођача (солисти *Царске ојере* из Петрограда, италијанска пјевачка друштва, бечко музичко друштво *Waldhornclub* и др.), биоскопске пројекције, а од институција у њему дјелују: музеј, државна јавна библиотека и Књажевско (Краљевско) црногорско народно позориште.³⁶

Рад првог професионалног, државног и националног позоришта, отвореног у *Зетском дому* 1910. године, представља врхунски домет у организовању црногорског позоришног живота до Првог свјетског рата.

У покретању идеја за стварање ове институције од посебног државног значаја, предњачио је Никола I Петровић Његош који је ангажовао Брани-

³⁴ Др Перо Шоћ. *Прилози за изградњу Зетског дома*, Стварање, Цетиње, IX/1954, 7-8, 474-480.

³⁵ *Браник* бр. 143, Нови Сад, 20. децембар (1. јануар) 1888, 4.

³⁶ Др Ђоко Д. Пејовић, н. дј., 309.

слава Нушића са задатком да сачини свеобухватан план за отварање првог националног театра у Црној Гори.

До коначног договора књаза и Нушића око реализације поменутог пројекта дошло је највјероватније септембра 1907. године, када је знаменити српски комедиограф са групом новинара боравио на Цетињу и званично посјетио црногорски двор.

Убрзо након посјете, Нушић је сачинио *меморандум* у којем је предвидио елементе организационе структуре, као и програмску концепцију будућег професионалног театра у *Зетском дому*. У тексту, краснописом и на око тридесет страна, изнио је похвалне оцјене о владавини књаза Николе, испланирао будући политички и друштвени значај позоришта, број чланова ансамбла, репертоар, трошкове позоришних продукција, буџет, приходе, расходе, износ награда најбољим актерима, потребе гардероба и број помоћног особља.

По Нушићу, ово професионално позориште би имали три главна центра из којих би се кретало у свим правцима. То су Цетиње, Дубровник и Мостар. „Кратко бављење позоришта на Цетињу, и његово путовање и у друге крајеве, не само што му не би била мана, већ напротив, једна од добрих страна његових и један од поузданих услова, који обезбјеђују опстанак те установе”, писао је у меморандуму.³⁷

Иницијативе књаза Николе и предлози Бранислава Нушића за стварање првог државног, професионалног и националног позоришта у Црној Гори, нису реализовани 1907. године, због материјалних услова и Анексионе кризе. Заживјеле су три године касније 16. маја 1910. године.

Тада је у *Зетском дому* књаз Никола отворио *Књажевско црногорско народно позориште* ријечима: „Све ће нас окупљати позориште, свима ће предочавати једне исте слике и призоре живота; у свима ће једнако будити узвишене мисли и осјећања.

Нека је благословен дан отварања нашег позоришта! Нека свемогући упуту ову младу установу стазом правде и љепоте! Нека Црногорско Народно позориште послужи интелектуалном и моралном напретку драгога мом срцу народа црногорскога!”³⁸

Репертоар професионалног театра чинила су класична драмска дјела, попут *Хамлеја*, *Тартифа*, *Електире*, историјски комади, комедије, веселе једночинке, свечане академије, рецитали. Први управник позоришта био је Јован Хајдуковић, представе су, између осталих, режирали: Машо Петровић, Милутин Стевановић, Љубомир Мицић, Илија Вучићевић, а у њима

³⁷ *Меморандум* Бранислава Нушића о организацији цетињског позоришта (препис).

³⁸ Никола I Петровић Његош, *Цјелокујна дјела, Говори*, књ. 4, Обод, Цетиње, 1969, 62-63.

посебан глумачки допринос дали: Персида Катински, Ђоко Беговић, Љубомир Таминцић, Богић Војводић и многи други.³⁹

Зетски дом-прво здање културе, које је обиљежавало цјелокупни културни живот Црне Горе страдало је у Првом свјетском рату. Аустроугарске окупационе трупе најприје га претварају у коњушницу, а затим спаљују. Обновљен је тек 1931. године.

Организована позоришна умјетности у Црној Гори, започета писањем и извођењем *Балканске царице* на Цетињу 1884. године и дјеловањем *Зетског дома*, временом добија визуре утемељеног позоришног система.

Године 1909. у већим мјестима Књажевине, при читаоницама, пјевачким, радничким и занатлијским удружењима радило је 11 добровољних позоришних друштава са 216 чланова. Поред књаза Николе, драмска дјела стварају Радоје Рогановић Црногорац (*Царев лаз* и *Бој на Трњине*), Бекица Шобајић (*Ојсада Никшића*) и други аутори.⁴⁰

У листовима попут *Црногорке*, *Гласа Црногорца*, *Зетје*, *Цетинског вијесника*, *Оногошћа*, извјештава се о позоришним представама и објављују критике позоришних комада.

По угледу на *Зетски дом*, чланови Никшићке читаонице 1889. године планирају изградњу *Херцеговачког дома* за смјештај библиотеке и рад дилетантског позоришног друштва, али их материјални услови и политичке прилике онемогућавају у реализацији ове идеје.⁴¹

Од првих представа *Добровољног дилетантског друштва Цетинске читаонице* 1884. године до Првог свјетског рата, створен је домаћи професионални умјетнички кадар и позоришна публика, интензивирана је комуникација са развијенијим позоришним културама и реализован концепт организовања првог професионалног, државног и националног театра.

У поменутом временском раздобљу оживљавању театарског живота, својом активнишћу и креативном енергијом изузетно је допринио посљедњи суверен из династије Петровића – књаз и краљ Никола I Петровић Његош.

Посебно подстицајну улогу за почетак организованог позоришног живота у Црној Гори, одиграо је његов драмски опус који је радо извођен како на домаћим тако и на европским сценама.

Након драмског првенца-трагедије *Вукашин*, књаз Никола је славу драмског писца стекао писањем, објављивање и извођењем историјских комада *Балканска царица* и *Књаз Арваншић*.

³⁹ Др Ђоко Д. Пејовић, *наведено дјело*.

⁴⁰ Сретен Перовић, *Кругови, Преглед црногорске драмске књижевности*, Обод, Цетиње, 1978, 261.

⁴¹ Максим шобајић, *У моје доба*, Шт. Скерлић, Београд, 1933, 27.

Балканску царицу књаз је, као што је речено, започео 1881. године, а довршио 1884. године. ова драма у три радње први пут је објављена 1886. године у Државној штампарији на Цетињу, а због малог тиража сви примјерци овог издања били су нумерисани.

Историјску драму *Књаз Арванић*, која представља идејни пандан *Балканској царици*, књаз је написао 1895. године, а први пут објавио исте године у Књажевској црногорској државној штампарији на Цетињу. Премијерно је приказана приликом отварања потпуно уређеног *Зетског дома* 26. септембра 1896. године.⁴²

О настанку ове историјске драме Лазар Томановић је записао: „Месојеђе овогодишње затеклоше Цетињски Височанствени Двор у короти за Великим Царем Александром II. Тако су чланови наше владарске куће били лишени сваке забаве. Његова Свјетлост књажевић Мирко, особито заузимао се око свог Узвишеног оца да напише један комад као што је то и прије чинио да се у домаћем кругу представља како би се бар једна вечер уз месојеђе провела у тихој забави. Његово Височанство књаз Никола, да учини по вољи своје свијетломе сину, сједне и у пет дана написа овај драмски чин, који намијени баш Његовој Свјетлости књазу Мирку. Одмах се подијеле улоге, али изненада позли болијест велике војвоткиње г-ђе Нане којој и подлеже. О представи већ није било говора, али сам ја сретан био да ономе ненадном поразу сачувам рукопис овог комада који ево усљед милостиве дозволе Височанственог Ауктора предајем штампи, да га не би постигла судбина као што је један лијепи дјечији комад”⁴³

Поред поменутих историјских драма књаз Никола је написао и драмски спјев *Хусеин-беџ Градашчевић*, као и комедију у три чина *Како се ко роди*, која је писана у прозној форми. Ову комедију први пут је у оквиру *Цјелокујних дјела Николе I Петровића Његоша* приредио и објавио Душан Вуксан 1937. године.

Најпопуларнија и најигранија драма Николе I Петровића свакако је *Балканска царица*.

Пуне сјаја и демонстрације књажеве политичке моћи, инсценације ове драме са темом из старе Зете обиљежавају:

- Почетак организованог позоришног живота у Црној Гори 1884. године;
- Отварање позоришта *Зетски дом* на Цетињу 1888. године;

⁴² Никола I Петровић Његош, *Писма, Цјелокујна дјела*, обод, Цетиње, 1969, 561. (објашњења).

⁴³ Трифун Ђукић, *Прељед књижевног рада Црне Горе*, Народна књига, Цетиње, 1951, 238.

– Отварање првог професионалног, националног и државног позоришта-Књажевског (Краљевског) црногорског народног позоришта у Зетском дому 16. маја 1910. године.

Међу мноштвом извођача, улоге из *Балканске царице*, у Црној Гори су до Првог свјетског рата тумачили:

– Генерације домаћих позоришних аматера: чланови добровољних друштава, међу којима *Цетињске чистионице*, *Горског вијенца* и *Цетињског радничког друштва*;

– Глумци путујућих позоришних трупа из Србије које гостују у Црној Гори;

– Први професионални глумци у Црној Гори-чланови *Књажевског (Краљевског) црногорског народног позоришта*;

– Чланови Дrame *Краљевског хрватског земаљског казалишта* из Загреба који је изводе приликом проглашења Црне Горе за Краљевину августа 1910. године.

У вријеме свог настанка и почетком XX вијека *Балканска царица* стекла је популарност и ван граница Црне Горе. Афирмисала је црногорску театарску културу и била спона успостављању културно-умјетничке комуникације Црне Горе са свијетом. Превођена је на стране језике и одиграна у ногим европским театрима.

Преведена је на руски, италијански, њемачки, француски, холандски, словеначки, словачки, мађарски, фински, чешки и енглески језик.

Извођена је у Петрограду августа 1889. године, Брну 1899. године, у Будимпешти, Трсту, Берлину, Тилзиту, а *Српско народно позориште* које су чинили дилетанти из Србије и Црне Горе, изводе је у Детроиту 1911. године.

Играна је у свим већим јужнословенским центрима: Новом Саду 3. априла 1895. године, у позоришту Лазе Дунђерског, у београдском *Народном позоришту* 18. октобра 1908. године, у Загребу 2. октобра и 13. новембра 1910. године, у Сарајеву 26. маја 1912. године, у Скопљу 27. јануара 1914. године.⁴⁴

Текст *Балканске царице* послужио је и као либрето за стварање истоимених опера које су компоновали италијански композитор Дионизије де Сарно Сан Ђорђо 1890. године и грчки композитор Д. Георгис.⁴⁵

И *Књаз Арваниј* књаза Николе преведен је на њемачки, чешки и словачки језик.

У личности посљедњег владара из династије Петровића – књаза и краља Николе I Петровића Његоша, Црна Гора је добила организатора и концеп-

⁴⁴ Ратко Ђуровић, *Грађа за драмску и позоришну библиографију* (2), Стварање, Цетиње, XXXI/1976, 1, 1109-1131.

⁴⁵ Ратко Ђуровић, *Грађа о сценском стваралаштву; Црна Гора у драмским текстовима и саца изваца до 1941*; Стварање, Цетиње, XXX/1975, 11, 1607.

танта позоришног система, популарног драмског аутора, покровитеља и финансијера развоја сценске умјетности.

Домети овог владара-пјесника у развиту позоришне културе, нарочито се огледају у његовој дјелатности драмског писца; организовању рада прве дилетантске позоришне трупе која је на Цетињу започела позоришни живот у Црној Гори; иницијативама за подизање *Зейског дома*; стварању сталне материјалне потпоре за дјелатност позоришта, утицајем који је остварио на друге драмске ауторе; осмишљавању дјеловања првог професионалног театра; популаризацији и ширењу позоришне културе; ангажовању домаћих и страних умјетника и културних радника тзв. изваћаца који су својим радом на различите начине оплеменили црногорску сценску умјетност као и идејама за подизање нових позоришних здања, која би да су изграђена, уз *Зейски дом* на Цетињу, постала нова позоришна и институционална културна средишта.

О посебној бризи Николе I Петровића за театар, свједочи, између осталог и његова, данас помало футуристичка идеја о подизању велелепног театра у Бару, који би служио за извођење оперских представа. На основу пројекта који је 1911. године израдио италијански архитекта Алфредо Магрини, прва Црногорска опера у Бару је као здање грађено у класицистичком стилу представљала сценски простор изузетних могућности.⁴⁶

Zoran ŠOŠKIĆ

NIKOLA I PETROVIĆ NJEGOŠ – BEGINNINGS OF ORGANISED
THEATRE LIFE IN MONTENEGRO

Summary

Organised theatre life in Montenegro started with the performance of the historical play *The Balkan Queen* by prince Nikola I Petrović in Cetinje in 1884.

By the end of year 1883. Montenegrin court organized reading rehearsal of the individual scenes from prince's play and members of Cetinje's reading-room consisted of representatives of Montenegrin military and intellectual elite, formed Voluntary Society of Cetinje's Reading-room, with the purpose of publicly performing *The Balkan Queen*. The premiere of *The Balkan Queen* was held in Cetinje on the 2nd of January 1884. in front of the members of the ruling dynasty Petrovic, various diplomats, state officials, citizens of Cetinje and other Montenegrin towns.

⁴⁶ Алојз Ујес, *Књижа режије балканске царице у Дворском позоришту у Ној-сирелицу*, Дани Марка Миљанова 1996, Зборник радова књ. 3, КПЗ, Подгорица, 1997, 151.

Successful performance of this play encouraged organized work of theatre amateurs throughout Montenegro. Plays were firstly performed in Niksic and Podgorica, and thereupon in other major Montenegrin towns where amateur theatre companies were formed.

Alongside of the flourishing theatre life under the patronage of prince Nikola, the construction of the Montenegro's first cultural institution commenced. *Zetski dom* in Cetinje opened in 1888., and until World War I hosted the theatre. Cetinje's reading-room, museum, library and archives.

First state, national and professional theatre-*Royal Montenegrin National Theatre* which opened on 16th of May 1910. in *Zetski dom*, had a particular importance in the promotion of theatre life in Montenegro.

Prince and king Nikola I Petrovic, the last ruler of the Petrovic dynasty was a great organizer and initiator of the theatrical system and it's major patron and financier. His main achievements in the development of theatre until WWI were particularly reflected in writing and publishing plays *Balkan Queen* and *Prince Arvanit*, which were translated and performed abroad. He also organized first amateur theatre company in Cetinje which started a continuous theatre life in Montenegro initiating the construction of *Zetski dom*, provided financial resources, influenced other play writers; organised programs of the first professional theatre; promoted and popularised theatre; engaged foreign artists which gave a significant contribution to the Montenegrin theatre and gave ideas for new theatre buildings, that, if they were ever built, would have represented new theatre and institutional centres.

